

ХРИСТО РАЙКОВ – ПРЕДПРИЕМАЧ И ИНДУСТРИАЛЕЦ (1896–1967)

Иван ПОСТОМПИРОВ

Received: 29.09.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** Hristo Raykov is an example of a rapidly getting rich industrialist. He was born in the village of Dalboki Tomchevtsi, Tryavna region, Dryanovo district, in 1896 in a poor family. From a very young age he focused on independent trade in wool and fabrics. In 1924 he settled permanently in Gabrovo. Having accumulated enough capital, the ambitious entrepreneur directs his interests to the industry to close the cycle of supply and processing of wool to the final product. In 1927 he was already a major shareholder and director of a textile factory.*

Hristo Raykov walked the path to wealth for twenty years – from a small trader, he managed to become the owner of factories in Gabrovo, Sliven and Sofia, for which companies work throughout the country. In 16 years he has increased its capital from BGN 5 million to BGN 200 million. Hristo Raykov is a man without special education, but with great ambition, will and energy, a man who does not trust accountants and directors. With the famous Gabrovo thrift, he personally manages his enterprises, knows the production in detail, knows what is done in every corner of his factories, always strives to be first. Maybe that's why he earned the nickname "The Bulgarian Henry Ford" of his time. The nationalization on December 23, 1947 found him with assets of over BGN 1 billion. In the 1940s, Hristo Raykov was considered the most successful industrialist in Gabrovo and one of the richest people in Bulgaria.

Key words: Gabrovo, trade, industrialists, entrepreneur, wool textile enterprise, auctions, Bulgarian Army, The Great Depression in Bulgaria

JEL: N14, N64, N94

Началото – пътят към богатството

След Освобождението, сравнително бързо Габрово се развива като център на вълненотекстилната индустрия, благодарение на капиталите, натрупани от гайтанджийство и абаджийство, наличието на достатъчно местна суровина и работна ръка.

През 20-те години на XX в. габровските вълненотекстилни предприятия

изпадат в криза, губят част от пазарите си на гайтани и груби вълнени платове в чужбина. Намалява търсенето и на местния пазар. Някои от по-малките предприятия са пред фалит, по-големите са в затруднено положение, съкращават работници и едва поддържат производството. По това време изгрява звездата на Христо Райков, млад предприемач, който за няколко години развива едно от най-големите вълнотекстилни предприятия в града, а дейността му не се ограничава само в Габрово.

Христо Райков е роден в с. Дълбоки Томчевци, Тревненско, Дряновска околия на 16 юни 1896 г. като девето дете в бедно семейство. Родителите го кръщават на името на Исус Христос, с надежда Той да го закриля. И наистина съдбата му е необикновена, Христо е надарен с остър ум, любознателност и красива външност. Поради липса на средства той рано напуска училище, но продължава да се самообразова и самоусъвършенства. Като млад войник през Първата световна война, с парите, които държавата отпуска, Христо Райков си поръчва учебници от Търговското училище в Свищов. Много по-късно, в библиотеката му, сред разпилените книги, наследниците откриват ползваните от него самоучители по английски и френски езици. Пазят се документи, написани с неговия калиграфски почерк¹.

След като напуска училище, Христо Райков веднага започва да работи – изкупува вълна от селата и я препродава – първоначално с едно магаре, после с каруца, постепенно увеличавайки средствата и възможностите си. Жени се за момиче от съседно тревненско село на име Цанка – чийто баща е заможен строителен предприемач, който би могъл да намери далеч по-представителна партия за дъщеря си – но той оценява трудолюбието и вижда перспективното му бъдеще. Христо Райков започва да доставя все по-големи количества вълна на габровски и сливенски текстилни фабрики. От 1924 г. трайно се установява в Габрово, където по това време възможностите за развитие са по-големи. Връзката с банкова къща „Йосиф Р. Цанков“ – Габрово му осигурява периодично големи заеми при изгодни условия². Помощ му оказва и видния габровски предприемач Пенчо Семов, който му предоставя гаранции, когато е необходимо.

Христо Райков проявява предприемчивост и находчивост – освен с вълна, започва успешен бизнес с парцали – разработва ефикасна система за бързо събиране, изкупуване и преработка във възобновена вълна. Един успешен негов ход, който му носи значителни печалби, е забраната на новата турска власт за носене на фесове, наложена от Кемал Ататюрк. Той отива в Турция и от село на село, от град на град успява да събере на безценица голямо количество фесове, от които

---

¹ Държавен архив (ДА) – Габрово, Ф. 958, оп. 3, а.е. 41, л. 5. Биографична справка за Хр. Райков.

² ДА – Габрово, пак там, л. 5.

при преработка се получава качествена вълна. По този начин успява да събере големи количества готова за преработка суровина³.

Натрупал известен капитал, амбициозният предприемач насочва интересите си към закупуване на фабрика, с която да затвори цикъла на доставка и преработка на вълната до краен продукт. Подходяща се оказва слаборазвитата и работеща за чужда сметка фабрика на АД „Аспарух“ в с. Лисец, Габровско. Практиката на акционерите да работят предимно на ишлеме пречи за развитието ѝ. Христо Райков се възползва точно от това. През 1925 г. фабриката се нуждае от материали за работа и той я кредитира. Постепенно успява да я постави под своя зависимост – съумява да извлече по-голяма печалба, отколкото собствениците ѝ⁴.

През 1926 г. АД „Аспарух“ изпада в положение, че не може да плаща заплати на работниците, а Христо Райков не изпуска благоприятния момент – изкупува от отчаяните акционери 965 акции (от 1500 възможни). Първоначално придобива акциите на Д. Йончев, който по това време е болен и се лекува в София. След това изкупува дялът на Ст. Синев. Остава Ст. Йотевски, който работи с Райков до 1927 г. Тук Хр. Райков прилага друг подход – прекарва повече плат в своя склад – 200 топа за него, 50 за Йотевски. Той го разиграва, което води до скарване и Райков изкупува и неговите акции – дава му топове плат, малко пари и става собственик⁵. За това време Райков успява да се наложи в управлението – първоначално като председател на УС, а през 1927 г. – и като директор. От 1 април 1928 г. уставът на дружеството е изменен и то приема името АД „Христо Райков“ – Габрово⁶.

Преустройство, разрастване и модернизиране – непрекъснат стремеж за развитие

В началото на 1927 г. дружеството притежава: текстилна фабрика, къща, стаи за работниците, склад за вълна и пристройки, на обща площ 6 962 м². Имотът граничи със селска мера, пътя Габрово-Шипка и р. Паничарка. Оценен е на 1 000 000 лв.⁷ Фабриката се намира на около 5 км от града, в землището на с. Лисец (дн. част от кв. Хаджицонев мост, Габрово), към Кметство – с. Топлещ, Габровско (днес под водите на яз. „Хр. Смирненски“).

Оборудването на старата фабрика включва: два дарака, един селфактор (предачна машина), 10 стана. Като двигателна сила се използва водна турбина

³ Реликви, II, 2, 10 окт. 1994, с. 5.

⁴ Реликви, II, 2, 10 окт. 1994, с. 5.

⁵ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 11, л. 7-8. Спомен на Марин Хр. Хинков.

⁶ 100 вести, 56, 8 март 2014, с. 2.

⁷ ДА – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 31, л. 118. Нотариален акт от 5 февруари 1927 г.

система „Франциск“ 36 к.с., а през 1924 г. е монтиран парен локомотив система “Rudolf Wolf” – Магдебург, Германия, с 44 к.с., за задвижване на машините при маловодие на реката. Персоналът от 30-40 души работи на две смени.

От 1927–1928 г. започва ускорено преустройство и модернизиране на фабриката. (вж. **таблица 1**). На първо място се подменя двигателната сила – монтиран е парен котел с парна машина 80 к.с. Скоро се оказва, че парната машина не е подходяща и през 1928–1929 г. е инсталиран трицилиндров безкомпресорен дизелов мотор система MAN – 350. Хр. Райков пръв започва да използва дизелов двигател сред вълнотекстилните фабрики в града. Той изгражда в предприятието си малка дизелова електрическа централа (ДЕЦ), която го прави относително енергийно независим. По това време, през 1927 г., в Габрово е пусната в действие ДЕЦ към ВС „Грамадата“ с инсталиран дизелов мотор 240 к.с., с който се електроснабдяват битовите и обществени абонати в целия град, но едва успява да снабдява габровските фабрики с електроенергия. Фабричната ДЕЦ осигурява електроенергия до въвеждането на централизирано електроснабдяване. Освен за електроенергия, моторът е предназначен да задвижва основните машини във фабриката на АД „Хр. Райков“ – Габрово чрез система от горна трансмисия и ремъци.

Таблица 1.

**Разширяване и модернизиране на вълнотекстилна фабрика
„Христо Райков“ АД – Габрово 1927–1947 г.**

Година	Нови сгради и разширяване на стари	Доставени и монтирани машини и съоръжения
1927 1928	Изграждане на специална машинно-котлова пристройка	Замяна на стар локомотив 35 к.с. с нов парен двигател - мощност 80 к.с.
1929	Нова пристройка към старата фабрика 13,65 м на 12 м – маза и два етажа. В мазата – сушилня за платове, I етаж – дарадно отделение, II етаж – тъкачно.	Два дарака за шрайхгарна прежда “Рихард Хартман” АД – Кемниц, осем стана „Л. Шьонер“ – Кемниц, Германия. Дизелов мотор система MAN – 350, мощност между 90 и 125 к.с. в зависимост от оборотите. Заменя парният двигател.
1932 1933	Постройка на склад за вълна. Нова пристройка към съществуващата фабрика с размери 11 на 12 м. Състои се от: сутерен – предачно отделение, I и II етаж – складове за платове, почистване на тъканите от конци и др.	

1935	Продължение – разширение на съществуващия склад за вълна	Електрифициране на предприятието с 24 електромотора. Доставка на комплект даращи и два селфактора.
1936	Узаконено новото състояние на фабриката (31 март)	Монтиране на два дарака
1937 1938	План за изграждане на памучна тъкачница като надстройка на III етаж към фабриката	Замяна на стар парен котел с нов на АД „Ридингер“ – Нюрнберг, Германия
1939 1940	Надстройка на етаж за чистачни маси към фабриката. Надстройка на етаж за складиране на вълна. Навес за стари материали (вълнени парцали). Утвърдени планове за изграждане на работнически жилища.	Бутрачна машина, изтръсвачка, 2 бояджийски апарата, карбонизационна сушилна, карбонизационен апарат (корито), бренбок, ножица за престригване на платове, 2 шардонмашини и др. за производство на вълнени прежди. Заменен е стар селфактор с рингова предачна машина с 324 вретена. Във фабриката има инсталирани 65 ел. двигатели с обща мощност 436 к.с.
1946		Изграждане на противопожарна инсталация с 200 м двуцолови тръби

Източник: Съдържа обобщена информация от фонда на Околийско инженерство – Габрово в Държавен архив – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 28-31.

Годините на стопанската криза 1929–1934 г. не се усещат във фабриката на Христо Райков. В края на 1930 г. АД „Хр. Райков“ – Габрово притежава: двуетажно фабрично здание, масивно, от железобетон и камък, с пристройки, бояджийна, склад за сурови материали, жилища за работниците, триетажна къща за кантора, жилища и склад за платове. Оборудването на фабриката включва всички необходими машини и съоръжения за преработка на сурова вълна, производство на възобновена вълна от парцали, производство на прежди и платове. Внасят се машини предимно на немски фирми: “Рихард Хартман” АД – Кемниц, „Л. Шьонер“ – Кемниц, „Р. Вог“, „Карл Цанг“, фирма „Жозефи“ – Ербен-Билиц, Полша и др.⁸

До 1936 г. е завършено в общи линии основното преустройство и преоборудване на предприятието, но строителството, модернизиранието и увеличаването на машинния парк продължава и през следващите години. Поради бързината, с която действа Христо Райков, повечето промени се извършват преди издаване на необходимите разрешителни и се налага собственикът периодично да плаща актове за това. Новото състояние на фабриката е узаконено на 31 март 1936 г. Сградите са построени върху 2 505 м², дворното място е 8 325 м². Средния брой на

⁸ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 2, л. 1-7. Книга за инвентарите и балансите.

заетите работници е 380 души, технически персонал 5, администрация – 15 души⁹.

През 1940 г. предприятието на АД „Хр. Райков“ в Габрово вече включва нови и разширени фабрични сгради, увеличен е броят и на основните машини в производството – нови рингови предачни машини заменят селфакторите, нови механични и автоматични станове, вкл. жакардови за вълнени платове и одеала¹⁰. В края на 30-те години се появяват и машини произведени в България – бутрачна машина от „Андонов & Михайлов“ – София, бубинарка, перални и тепавици от „Бр. Ив. Михалеви“ – Габрово¹¹.

За разлика от други индустриалци, Хр. Райков няма проблеми със закупуването на нови машини и оборудване, тъй като разполага със средства и се ползва с доверието на банките и доставчиците. В заявление до Плевенския окръжен инженер по замяната на селфактор с модерна рингова предачна машина, Райков отбелязва: „Капарирана поръчка нямаме, тъй като всички машини, които доставя фабриката ни се изпълняват от Германия без капаро, защото фирмата ни е известна”¹². След 1927 г. и през 30-те години модернизацията на предприятието включва постепенно електрифициране на производствените процеси. Постепенно се заменят т.нар. горни трансмисии, които задвижват няколко машини с ремъци и се инсталират ел. двигатели за индивидуално задвижване (вж. **таблица 1**). При проектирането на сградите, Хр. Райков залага в плановете бъдещо разширяване и надграждане.

Предприемчивост и амбиция – размах на дейността

В края на 1937 и началото на 1938 г. Хр. Райков замисля и планира ново значително разширяване на предприятието си. Проектира се изграждане на памучна и вълнена камгарна предачници съответно с 5000 и 1500 вретена, и всички останали необходими подготвителни и основни машини. Те ще се задвижват със 72 ел. мотора с обща мощност 295,6 к.с., като двигателната мощност на фабриката ще надхвърли 770 к.с.¹³

След като този замисъл не се осъществява, той се насочва към проект за изграждане на памучна тъкачница. От 20-те години на XX в. търсенето на памучни

---

⁹ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 1, л. 1. Сведение за индустриално заведение открито преди 1 септември 1936 г.

¹⁰ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 2, л. 133-135.

¹¹ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 2, л. 136.

¹² ДА – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 30, л. 32. По това време, за да се получи разрешение за инсталиране и пускане в действие на машини в индустриални предприятия, трябва да се представят документи, че има отпуснати средства от БНБ, направена е поръчка от чужбина и е платено капаро.

¹³ ДА – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 31, л. 72, 116, 127. Проект за камгарна предачница, план за разположение на машините в памукопредачницата и писмо от МОСПБ. 18 януари 1938 г.

прежди и платове се засилва и те започват да изместват вълнените. Още през 1932–1933 г. Райков смята да инвестира в това производство, което преценява за много перспективно и печелившо. В Габрово се намира памукотъкачницата на АД „Принц Кирил”, едно от най-големите памукотекстилни предприятия в страната, собственост на еврейската фамилия Пизанти. Сред големите акционери е и споменатият предприемач Пенчо Семов (Postompirov & Gecheva, 2012, pp. 15-78.). Проектът за памукотъкачница предвижда към съществуващото предприятие на Хр. Райков да се надстрои един етаж върху старата железобетонна плоча, тъй като основите са здрави и могат да понесат машините. Предвидени са 300 механични памукотъкачни стана с всички необходими подготвителни и спомагателни машини, задвижвани с електромотори. Очаква се в предприятието да работят средно около 200 работници и работнички. Предвижда се дневно производство от невероятните 12 000 м плат „от всичко най-модерно, което се търси и ще се пласира на местния пазар”¹⁴.

Този мащабен проект също не се осъществява, но Христо Райков успява да разшири дейността си и извън Габрово. През 1939 г. той успява да купи изпадналата в затруднение текстилна фабрика на търговско СД „Братя Марин & Алекси Д. Маринкови” – Сливен. Райков посещава поотделно всеки кредитор, и изкупува стойността на полиците на безценица. Така, оценените за 14 милиона лева фабрика, хотел в Бургас и имоти в Пловдив за един ден стават притежание на Райков за 4 милиона. На другия ден той протестира полиците в банката и със съдия-изпълнител се явява във фабриката пред смаяните и нищо неподозиращи наследници. Събира малкото останали работници в една смяна и обещава да осигури на тях и близките им редовна работа и заплащане. В следващите дни се завъртат смените, а след месец фабриката работи на пълни обороти¹⁵. След известно време Христо Райков я преименува на „Европа”. В управлението на фабриката помагат двамата му сина: по-големият Райко и по-малкият Генчо, който по това време учи в Текстилното училище в Сливен¹⁶.

По същото време Райков взема под наем фабриката на Текстилно индустриално АД „Петър К. Балевски” („Братя Балевски“) в Троян, която е пред фалит и работи за него на ишлема. През 1942 г. успява да придобие за 2 млн. лв. и софийската фабрика „Заимов & Кантарджиев“, голяма камгарна предачница с 12

---

¹⁴ ДА – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 31, л. 122-125. Удостоверение на МТПТ от 21 апр. 1938 г. с разрешение АД „Хр. Райков” да открие ново индустриално заведение и обяснителна записка по узаконяване на „Памучна тъкачница” от 28 юни 1938 г.

¹⁵ 100 вести, 56, 8 март 2014, с. 2.; ОДА–Габрово, Ф. 128к, оп. 1, а.е. 1, л. 13. Нотариален акт за установяване на ипотека от 19 октомври 1939 г.

¹⁶ ДА – Габрово, Ф. 958, оп. 3, а.е. 41, л. 7.

860 вретена¹⁷. През същата година Христо Райков купува ниви и урегулирани имоти в София¹⁸, с идея да изгради голямо текстилно предприятие, тип комбинат. Две години по-късно АД „Хр. Райков“ – Габрово купува недвижими имоти в землището на Пловдив¹⁹. Цената на целия имот е 3 545 000 лв. Целта на тези инвестиции е изграждане на индустриални предприятия в най-големите потребителски центрове на България.²⁰

Материали, производство и пласмент – търговски похвати

Като отличен познавач на текстилните материали Христо Райков винаги поддържа във фабриката си голям запас от суровини. За целта са изградени няколко склада за вълна, стари парцали и други материали. Материалите имат най-различен произход. През 1931–1932 г. Райков внася голямо количество вълна от Добруджа, тогава в Румъния. Около този внос има големи перипетии по изплащането ѝ на доставчика Омер Исмаил Осман (Керестеджи) от Добрич (тогава Хаджиоглу Базарджик), което се проточва няколко години заради смяна на икономическата политика от министъра на финансите Ст. Стефанов, текстилен индустриалец от Сливен и конкурент на Хр. Райков. Габровският предприемач поддържа големи запаси от парцали – европейски и местни вълнени, от Военното министерство (стари униформи), търговски парцали, европейски „вехт“ трикотаж. Те се преработват във възобновена вълна, която е най-евтината суровина за производство на нискокачествени платове. Използва се и т.нар. камгарен дреб (европейски и местен) – технологичен отпадък при преработката на вълна. Внасят се известни количества вълна и прежда от чужбина – около 1000-2500 кг. годишно за производство на висококачествени платове, според изискванията на пазара²¹. В началото м. септември 1939 г., след избухването на Втората световна война, Министерството на търговията издава заповед за деклариране на личните количества вълна. По това време АД „Хр. Райков“ има сериозен запас от 647 000 кг вълнени материали. От 13 април 1940 г. е въведен монопол на вълната и тя се продава само чрез агентите на Дирекцията за храноизноса, само за възложените наряди на отделните фирми²². При национализацията през 1947 г. Христо Райков има складирани 300 000 кг. парцали, около 400 000 кг. възобновени вълни и 250

¹⁷ 100 вести, XXIII, 56, 8 март 2014, с. 2.

¹⁸ В с. Надежда (дн. кв. на София), м. „Военна рампа“, образуват над 15 дка общ терен.

¹⁹ В м. „Ярък тепе“ или „Разкопаница“, имотите образуват общ терен от 26,2 дка.

²⁰ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 1, л. 18-20, 22-23, 27. Нотариални актове за покупко-продажба на недвижим имот; Ф. 958, оп. 3, а.е. 41, л. 6-7.

²¹ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 2, л. 5, 20, 36, 60, 71, 84, 97, 110. Книга за инвентарите и балансите на АД "Христо Райков" – Габрово.

²² ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 71, л. 55.

000 кг. непрана вълна и др. материали.

Неслучайно съвременниците наричат предприятието на Райков „Парцалената фабрика” – годишно се изкупуват и преработват вагони с парцали, а възобновената вълна се използва отново в производството, което подбива цените на останалите фабрики. Ако фабрика „Ив. Калпазанов” – Габрово продава метър плат за 120 лв., Райков продава за 80 лв. АД „Хр. Райков” се ориентира и специализира в производство на платове за по-непретенциозните слоеве на населението и за различни държавни търгове, най-вече за армията, което му носи сигурни печалби. Най-голям успех има чрез влагане на възобновени вълни в тъканите – в някои шаяци вълната е само около 15%, а натуралните шаяци за „абаджиите” се обработват с туткал за твърдост. Те са предназначени главно за турското население от селата в Североизточна България (Делиормана). Важна търговска база за пласиране на продукцията му е панаирът в Ески Джумая (дн. град Търговище). Всяка година през месец май от 1933 до 1939 г. Христо Райков изпраща там по цели вагони и камиони с платове. Съвременници разказват, как търговците сами разтоварват камиона, който прекарва плата от гарата и се бият кой повече плат да вземе. В първите години Райков прилага там дъмпинг, за да отстрани конкурентите от Габрово и Сливен. Пуска в началото платовете си на ниски цени, като принуждава и останалите търговци да ги намалят. С подставени хора изкупува всички платове, след което им поставя свои етикети и вдига цените.²³

Христо Райков има добри делови контакти с търговци от селата Устово и Райково (дн. кв. на Смолян), които пласират големи количества от натуралните „твърди” шаяци в Турция. През 1936 г. той изнася там голяма партида платове. Заплащането става в златни турски лири. Следващите месеци той плаща заплатите на работниците си по желание в банкноти или злато – една монета за 620 лв. Такъв е курсът в банката, а сделката е сключена на цена 500 лв. за турска лира. Така печалбата е още по-добра²⁴. Добрите му позиции на този пазар водят до поканата да открие вълнотекстилна фабрика в Цариград, но той отказва²⁵.

Все пак основните средства, които печели Христо Райков, идват от държавните търгове, в които участва и печели. Те осигуряват почти непрекъснатия ритъм на работа и постоянно увеличаване на производството от края на 20-те до средата на 40-те години на XX в. Постепенно той става основен доставчик на Министерството на войната, Главна дирекция на трудовата повинност,

---

²³ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 11, л. 4-5. Спомен на Йордан Ямаков – счетоводител в АД „Хр. Райков” от 1932 до 1947 г.

²⁴ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 11, л. 10. Спомен на Марин Хр. Хинков, работник в „Аспарух” и АД „Хр. Райков”.

²⁵ 100 вести, XXIII, 56, 8 март 2014, с. 2.

Министерство на земеделието и други държавни институции – полицията, БДЖ, затворите, болници и др. Един от първите търгове, който Райков печели, е за изработката на 3 000 000 различни бройки бельо за българската армия. Започва да тъче американ и хасе по негова технология, приспособявайки наличните машини във фабриката (която е вълненотекстилна). Участва в търг на Военното интендантство за закупуване на 52 000 стари куртки, 29 000 шинели, 18 000 брича. Очиства ги и преработва в щрайхгарна вълнена прежда, от която произвежда платове и шинели отново за българската армия²⁶. В миналото, за един от тези търгове се разказва като легенда. На него той се конкурира с Петър Кедев, управител на фабрика „Успех“ – Габрово собственост на видния индустриалец Пенчо Семов, за военни доставки на около 350 000 м. плат. Райков успява да види от използваното индиго цената на конкурента и предлага с 1 стотинка по-ниска оферта²⁷. Интересна е историята, която разказва Пантю Пантев, габровски индустриалец, племенник на Пенчо Семов: „Един ден генерал Христо Луков, роднина на вуйчо, дойде на гости в Габрово. Бяхме в беседката и говорехме. Гледам от далеч пристига Христо Райков, тръгнал пеша от града. Върви бос и носи обувките си на два пръста. Вуйчо го видя и каза: "Гледай Христо, това е колегата ми Христо Райков, най-големия доставчик на войската ти (Христо Луков беше министър на войната)! Влезе Христо Райков, поздрави, остави обувката си на земята и се упъти към ген. Луков: „Вие мене не ме познавате, но аз Ви зная. Аз съм най-големия доставчик на платове и одеала за войската Ви", ръкува се с него и се обърна към нас”²⁸.

По спомени на негови съвременници, фабриката изработва средно годишно по около 300 000 м т.нар. търгов плат (специално за търгове). Според някои от тях, той си служи с големи рушвети. При един случай, когато военните му връщат 60 000 м натурал (натурален шаяк), Христо Райков веднага отива със свой служител в София и след няколко дена изпращат плата обратно²⁹. Запазени са и писма до служители на Райков, с които той им дава инструкции, как да представят топовете плат пред приемателните комисии, като прикриват тези с дефекти. Когато предстои платовете да се изпробват в лаборатория със специална машина, той ги успокоява: „Всички приемчици и химичката са наши приятели и гледат с голямо доверие, даже не обръщат много внимание, а ти знаеш като вярват някого както нас добре си минава”³⁰.

---

²⁶ Пак там.

²⁷ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 11, л. 5.

²⁸ ДА – Габрово, Частично постъпление (ЧП) № 336, л. 45. Спомени на Пантю Тотев Пантев. 1 ян. 1990 г.

²⁹ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 13, л. 5.

³⁰ ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 73, л. 30-34. Проверка за укриване на приходи за облагане.

Освен „търговите“ шаяци, които са около и над 2/3 от цялото количество, АД „Хр. Райков“ произвежда и висококачествени фини платове за по-висшите слоеве на градското население – европейско модно, платове различни десени и цветове – черно, меланж, натурал, кестен, маслен, кафяв, син, дамско, сукно, чер и син местен шевиот, рибя кост, ластикотин, трикотин, кафяво бизе и бизе с ефекти, панталон, габардин и др. За тях материалите се внасят от чужбина – Италия, Германия, Франция³¹. Доставят се машини за подобряване качеството на платовете и следване на модните тенденции – велур машина, кардираща, за къдрене, за ефектни прежди и др.

Въпреки усилията, капацитета на фабриката на АД „Хр. Райков“ в Габрово не може да изпълни всички поръчки за търговете и свободния пазар. Собственикът дава материали за изработване в предприятията: „Ив. Хаджиберов“, „Бр. Хаджистойчеви“ и „Ив. П. Кирчев“ в Габрово, „Братя Балевски“ – Троян, фабрика „Мусала“ – Самоков, „Розова долина“ – Казанлък, Петко Русев „Текстилно производство“ – Сливен и др. В разгара на Световната стопанска криза, към края на 1932 г., в писмо до своя доставчик на вълна от Добрич, Хр. Райков споделя: „Толкова силна работа имаме, че просто съм постоянно на крак да се справим с клиенти .... Много ме тревожи обстоятелството, че не мога да задоволя клиентите си със стока, версия няма, всичко в брой продаваме, цялата фабрика работи пълна форца 24 часа непрекъснато. Новите машини, които монтирах са в работа, работя в още три други фабрики... „Ганчо Попов“, фабрика „Надежда“ и цялата на Иван х. Беров, с автомобила ходя по един час на трите всеки ден .... Правя от 6 до 8 млн. месечно ..., печалбата не голяма както други години обаче при големи обороти докарвам 15% чиста печалба.“ Заради проблема с плащането на добруджанската вълна, Райков го уверява, че не трябва да се тревожи за парите си: „аз имам материали злато, складовете ми се увеличават, тъй че моят лев е по-сигурен и от долара“³².

Мечтата на Христо Райков е да надмине фабрика „Успех“ на Пенчо Семов. Производството му ежегодно нараства: докато през 1929 г. са произведени 88 000 м плат, то през 1931 г. вече са 150 000 м, а през 1934 – над 300 000. Така само за няколко години Христо Райков успява да организира производство, което го доближава до целта. Производството през 1937 г. е 392 084 м, през 1938 г. – 422 975 м, а през 1939 г. – 736 221 м плат. Годините на войната не са пречка за енергичния индустриалец – производството продължава да расте. С помощта на предприятията в Габрово, Сливен, София и другите фабрики, които работят за него, през

³¹ ДА – Габрово, Ф. 128К, оп. 1, а.е. 2, л. 21-23, 36-37 и сл.

³² ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 68, л. 8. Писмо до Омер Исмаил Осман от Добрич, Румъния. 11 октомври 1932.

1942 г. Хр. Райков достига над 1 000 000 м плат, с което надминава най-големия си конкурент. Неговата фабрика е недовестижима по обем на производството, ръст на развитие и конкурентоспособност³³.

Христо Райков – противоречив образ, или особеностите на българския индустриалец

Христо Райков доста се различава от старите габровски фамилии в текстилния бранш – произхожда от бедно селско семейство, без традиции в занаятчийството и търговията. Той е първо поколение индустриалец, почти без образование, за разлика от синовете на габровските индустриалци, които изучават търговски и технически науки в Западна Европа. В замяна на това, той притежава голяма природна интелигентност, бърз ум, съобразителност, комбинативност и неизчерпаема амбиция.

Според данъчна декларация за 1926 г., Райков започва да се занимава с търговия през 1912 г., отначало на дребно, а след това и на едро. По това време той притежава дялове в различни акционерни дружества – най-много в АД „Аспарух“. През същата година регистрира еднолична фирма на свое име в Севлиевския окръжен съд с предмет на дейност търговия с платове, прежди и др. През 1927 г. той вече е главен акционер, председател на УС и директор на ААД фабрика „Аспарух“. Данъчната администрация смята за него, че: „Собственикът на фирмата е млад, енергичен, пестелив и редовен в плащанията си човек. Запознат добре с текстилното производство, той ръководи предприятието си добре“³⁴.

В писмо до свой познат, самият Райков си дава кратка самооценка: „Аз карам четири фабрики, главоболие големо, имам амбиция, това е спорт. Аз помежду работата не виждам как минава времето ... , но аз вече съм роб на собствения си капитал. Гордея се само, че това е за общо благо на народа, поддържат се бедните. ... Ще дойде и мен ред да съм по-свободен, сигур когато дойде голяма криза, за да спра фабриката, затова иска ми се още да бъда на поста си докато съм полезен“³⁵.

Кой е Христо Райков в очите на своите съвременници: „Селяндур без никакво образование. Цялото му счетоводство е едно малко тефтерче, което само той си знае. Без никаква култура и възпитание. Единственото му отличително нещо, че е колкото прост, толкова и гениален в работата си. За няколко години от малката текстилна фабрика „Аспарух“ направи грамаден завод и фабрики в

³³ 100 вести, XXIII, 56, 8 март 2014, с. 2.

³⁴ ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 69, л. 40, 47.

³⁵ ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 68, л. 25. Писмо до Омер Исмаил Осман. 24 февруари 1933 г.

София и Сливен. Ходеше небръснат, мръсен, без връзка, само по сако”³⁶.

Все пак, Пантю Пантев – индустриалец в трикотажния бранш, дава възможно най-високата оценка за Христо Райков. Той го сравнява с Пенчо Семов – „истински трудолюбив, пестелив, голям индустриален гений”, и ги поставя на едно ниво: „В живота си съм познавал двама души с такава гениалност. Той [Пенчо Семов] и Христо Райков, по-късно дошли в Габрово индустриалец, издигайки текстилната индустрия в незапомнен възход.” Когато П. Пантев пита вуйчо си, Пенчо Семов: „кой е по-голям от двамата в текстила, той замълча и ми каза: „Мъчно вече мога да кажа – аз или той“³⁷.

Захари Корнажев (1888–1968), габровски търговец на текстилни изделия, дава обективна преценка и проследява пътя на Христо Райков от дребен търговец на вълна и изостанали платове от сливенските фабрики, до крупен индустриалец. Той просперира благодарение на своите търговски познания за нуждите на пазара и „спящото положение” на другите търговци и фабриканти, което използва действително с бързина, смелост и интензивност. „Ежегодно неговото предприятие, благодарение лично на неговите качества и способности, което прави чест на българската индустрия, със средства взети от самото предприятие, от печалбите, той достигна до днескашното си положение. За мене, всичко придобито е негово лично дело и всички около него са едни автомати, без никаква инициатива, и всичко е дирижирано от него”³⁸.

За Христо Райков е характерно, че сам ръководи всичко. Доверява се на ограничен кръг от хора – той е едновременно председател на УС, директор и касиер. Той е едноличен собственик, който сам взема всички решения, въпреки че акциите в дружеството формално са разпределени между него и най-доверените близки и роднини – Ив. Цанков – баджанак, Колю Недев – шурей, Цана Хр. Райкова – съпруга, Русчо Райков – брат, Елена Ив. Цанкова, Колю Велев и др.

За хората, които работят с него и го познават отблизо Райков е противоречива личност. Такова е и отношението на обикновените работници. Според някои: „Райков има голям замах в индустрията, но има слаба култура, той обича да се караш с него, да се псувате, но щом си добър работник, той не те изпуска.” Раздава заеми за строеж на къщи в района на фабриката. Обикновено тези заеми не се връщат и се опрощават по някакъв начин. И най-простия работник да се уволни, той трябва да знае и той лично да реши³⁹. Когато има спечелен търг, във фабриката се работи под пълна пара, по 10 часа на смяна, дори в неделя.

³⁶ ДА – Габрово, ЧП № 336, л. 46. Спомени на Пантю Тотев Пантев. 1 януари 1990 г.

³⁷ ДА – Габрово, пак там. ЧП №336, л. 46. Спомени на Пантю Тотев Пантев. 1 януари 1990 г.

³⁸ ДА – Габрово, Ф. 167К, оп. 1, а.е. 73, л. 106-107.

³⁹ ДА – Габрово, Ф. 602К, оп. 1, а.е. 13, л. 14-16.

Организира се и трета смяна през нощта, къде доброволно, къде не съвсем. Това, разбира се, не се харесва на всички, има протести, опити за стачки и оплаквания до Инспекцията по труда. Това не смущава особено Христо Райков, той плаща наложените глоби и работата продължава. В спомените, писани в услуга на марксистката историография, той е представен като хищен експлоататор, враг на работниците и на всичко „прогресивно“. Обвиняват го, че нахлува в местната кръчма, където се събират работниците и ги разгонва с викове и кръсъци. Но не се отчита, че той го прави, за да не пропият заплатите си. Според други, той не е злопаметен, не е отмъстителен дори към тези, които организират протестите⁴⁰.

Поради характера си габровският предприемач често влиза в противоречия и спорове с представители на държавната администрация, особено при строежите и разширенията в своето предприятие. При един от конфликтите, в крайна сметка разследването установява, че: „По време на спора Райков не е късал актове или да е псувал, но неговият навик е и по природа, той лесно се нервира, говори с повишен тон и даже е груб“⁴¹.

Семейството на Райков води съвсем обикновен живот. Жена му е домакиня, която се грижи за четирите им деца. Рядко ходи в града. В двора на фабриката е къщата, в която е кантората и където живеят семействата на Христо Райков, Колю Недев и Иван Цанков. Райков притежава къща и в Габрово, но предпочита да бъде близо до производството, за да контролира всичко. В края на 30-те и началото на 40-те години започва да строи и обзавежда нова къща, но тя остава недовършена и национализацията го заварва във фабричното жилище.

Христо Райков няма вкус към охолен начин на живот, към лукс и излишество. Почти всички средства, които изкарва като печалба, той влага обратно в предприятието, инвестира в разширения и нови машини. Като млад индустриалец не се притеснява да пътува до града яхнал един бял катър, преди да купи лека кола. В ежедневието си той е съвсем обикновен човек и не се различава особено от своите работници.

Неговите дъщери Мария и Надежда си спомнят от детството, че всяка година на празника на фабриката – Свети Дух, се нареждат трапези на двора и на всеки работник баща им подарява вълнен плат за костюм, а на работничките плат за вълнени рокли. За обикновените хора родителите им са бачо Христо и леля Цана⁴².

---

⁴⁰ ДА – Габрово, пак там, л. 17.

⁴¹ ДА – Габрово, Ф. 145К, оп. 2, а.е. 29, л. 76. Писмо до Министерството на ОСПБ от 10 март 1936 г.

⁴² ДА – Габрово, Ф. 958, оп. 3, а.е. 41, л. 6.

Нерадостната съдба на индустриалеца

След преврата на 9 септември 1944 г. Христо Райков, както и останалите индустриалци в Габрово, и в цялата страна, са изправени пред нови предизвикателства. Започва постепенното налагане на контрол от страна на БРП (к) в поголемите фабрики под формата на работнически комитети и комисии, синдикални, партийни и др. организации, които активно се намесват в управлението им. Почти всички работници са обхванати в профдружества. Индустриалците периодично са „приканвани“ да даряват средства за различни цели. Христо Райков дава 1 000 000 лева на Околийския комитет на БРП (к) и 400 000 лв. на Околийското управление в Габрово⁴³.

На 18 февруари 1946 г. в АД „Хр. Райков“ избухва пожар поради небрежност на две работнички. Изгаря цяла жилищна сграда и намиращия се до нея склад. Щетите възлизат на 15 000 000 лв. Пожарът не е умишлен, но обвиненията са насочени към Райков, „който до 9 септември 1944 г. се разпореждал много стриктно памукът и вълната да бъдат добре опаковани, складирани и защитени от възникване на пожари, но след тази дата започнал да не взема необходимите предпазителни мерки“ (Vatchkov, 2018, pp. 33-34).

В периода 1945–1946 г. той се числи към т.нар. „патриотични индустриалци“. Деловите му качества са оценени и е поканен като съветник в новообразуваното Министерство на индустрията и занаятите, оглавявано от Петко Кунин.

След национализацията през декември 1947 г., на Райков е връчен нарочен баланс, според който дружество му, което разполага с огромни активи е представено едва ли не във фактическа несъстоятелност и загубило целия си капитал. Въпреки затайгащата се примка около индустриалците обявени за „бивши хора“, той не се притеснява да представи обширно възражение, в което точка по точка доказва несъстоятелността на представения баланс. От изложението още веднъж ясно се вижда мащаба на неговата дейност и натрупаните активи в продължение на 20 годишен неуморен труд. Капиталът – база на обезщетението би трябвало да бъде 800 000 000 лв., а не 47 696 537 лв. Ако се изчисли всичко притежавано от Христо Райков сумата би надхвърлила 1 млрд. лв.⁴⁴

Въпреки всичко, той не се предава и не се примирява - с малко заделени средства купува машина за производство на чували от отпадъци, но и този опит за развиване на частна инициатива се отчита като недопустим от новите власти – машината му е конфискувана и Христо Райков е даден под съд. Негов адвокат е известният юрист Любен Дюгмеджиев. Процесът приключва с

⁴³ ДА – Габрово, Ф. 418, оп. 3, а.е. 228, л. 54. Възражение на Христо Райков по повод връчения нарочен баланс. 5 ноември 1948 г.

⁴⁴ ДА – Габрово, Ф. 418, оп. 3, а.е. 228, л. 52-57.

оправдателна присъда⁴⁵.

Христо Райков запазва за известно време статута си на съветник към Министерството на индустрията, но след процеса срещу Трайчо Костов през 1949 г., той също изпада в немилост и последва пътя на повечето български индустриалци. Първоначално е изпратен на лагер в Куциан – мина „Бобов дол”, Пернишко. След това прекарва няколко години в лагера Белене. Христо Райков не пада духом, „не остава невидим” според спомените на своите сълагерници: „Събираше стари консервни кутии и от тях правеше разни значки, цигарета и какво ли не. От върбови пръчки правеше цигарета, които украсяваше с разни шарки. Не спираше нито за момент”⁴⁶. Оттам Христо Райков се връща без дом, с разпръснато семейство, най-близките му хора са изселени на различни места. Умира през 1967 г.

През 40-те години на ХХ в. Христо Райков се смята за най-успешния индустриалец в Габрово и един от най-богатите хора в България. Той извървява пътя към богатството в продължение на двадесет години – от дребен търговец, до притежател на фабрики в Габрово, Сливен и София, за когото работят предприятия от цялата страна. И днес изоставените корпуси на неговата фабрика могат да се видят в кв. Хаджицонев мост, отломка от старата слава на индустриално Габрово.

REFERENCES:

- Vatchkov, D 2018, *Accidents and catastrophes. Chronicle of socialist industrialization*, Sofia: Siela. [Вачков, Д 2018, *Аварии и катастрофи. Хроника на социалистическата индустриализация*, София: Сиела, 2018].
- Postompirov, I & Gecheva, K 2012, *Between two centuries: Generation and development of the cotton textile industry in Gabrovo 1912–2012: 100 years of Gabrovo cottontextiles*, Gabrovo: ExPress. [Постомпиров, И & Гечева, К 2012, *Между два века: Създаване и развитие на памукотекстилната индустрия в Габрово 1912-2012: 100 години Габровски памукотекстил*, Габрово: ЕксПрес].
- Semerdzhieva, M 1994, 'Hristo Raykov – the Bulgarian Henry Ford', *Relikvi*, 2, 10 October, p. 5. [Семерджиева, М 1994, „Христо Райков – българският Хенри Форд“, *Реликви*, 2, 10 октомври, с. 5].
- Varzakova, J 1994, 'The road to wealth', *Relikvi*, 2, 10 October, p. 5. [Бързакова, Ю 1994, „Пътят към богатството“, *Реликви*, 2, 10 октомври, с. 5].
- 'One of the largest and most prosperous Gabrovo wool textile factories in the 1930s is AD Hristo Raykov' (Based on materials from RIM-Gabrovo and DA-Gabrovo), *100 vesti*, 56, March 8, 2014, p. 2. [Една от най-големите и проспериращи габровски

---

⁴⁵ ДА – Габрово, Ф. 958, оп. 3, а.е. 41, л. 7.

⁴⁶ ДА – Габрово, ЧП № 336, л. 47.

вълненотекстилни фабрики през 30-те години на XX век е АД „Христо Райков“, (По материали на РИМ – Габрово и ДА – Габрово), *100 вестни*, 56, 8 март 2014, с. 2].

Correspondence address:

Ivan Postompirov – chief curator
Regional Historical Museum – Gabrovo,
10, Nikolaevska Str. 5300 Gabrovo
Tel.: (+ 359) 878 857416
E-mail: iv_postompirov@abv.bg